

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2024-yil 4-son

VOLUME 4 / ISSUE 4 / 2024

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.4.4.

Crossref
Content
Registration

ISSN: 2181-1938

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

“Yurisprudensiya” –
“Юриспруденция” – “Jurisprudence”
huquqiy ilmiy-amaliy jurnali O‘zbekiston
matbuot va axborot agentligi tomonidan 2020-yil 22-dekabrda
1140-sonli guvohnoma bilan davlat
ro‘yxatidan o‘tkazilgan.

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi
Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya
komissiyasi jurnallari ro‘yxatiga kiritilgan.

Mualliflik huquqlari Toshkent
davlat yuridik universitetiga tegishli.
Barcha huquqlar himoyalangan. Jurnal
materiallaridan foydalanish, tarqatish
va ko‘paytirish muassis ruxsati bilan
amalga oshiriladi.

Sotuvda kelishilgan narxda.

Muharrirlar:

Sh. Jahonov, Y. Yarmolik, E. Mustafayev,
K. Abduvaliyeva, Y. Mahmudov,
M. Sharifova

Musahhih:

S. Rasulova

Texnik muharrir:

U. Sapayev

Dizayner:

D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahri,
Sayilgoh ko‘chasi, 35.
Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Veb-sayt: jurisprudence.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1387

Jurnal 23.08.2024-yilda bosmaxonaga
topshirildi. Qog‘oz bichimi: A4.
Shartli 23,48 b.t. Adadi: 100.
Buyurtma raqami: 133.

TDYU bosmaxonasida chop etildi.

© Toshkent davlat yuridik universiteti

BOSH MUHARRIR

B. Xodjayev – Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy ishlar va
innovatsiyalar bo‘yicha prorektori, yuridik fanlar doktori, professor

BOSH MUHARRIR O‘RINBOSARI

J. Allayorov – Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy
boshqarmasi boshlig‘i, yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori,
dotsent

MAS‘UL MUHARRIR

N. Ramazonov – Toshkent davlat yuridik universiteti O‘zbek tili
va adabiyoti kafedrasini mudiri, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa
doktori, dotsent

TAHRIR HAY‘ATI A‘ZOLARI

J. Blum – Boston kolleji Huquq maktabi professori, huquq doktori
(Boston, AQSH)

M. Vishovatiy – Gdansk universiteti professori (Gdansk, Polsha)

A. Hoshimxonov – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti,
yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

M. Axmedshayeva – Toshkent davlat yuridik universiteti professori,
yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

X. Xayitov – O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi
Davlat boshqaruvi akademiyasi professori, yuridik fanlar doktori
(Toshkent, O‘zbekiston)

I. To‘raboyev – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti v.b.,
yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

S. Xolboyev – O‘zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy kengashi
huzuridagi Sudyalari oliy maktabi dotsenti, yuridik fanlar nomzodi
(Toshkent, O‘zbekiston)

N. Raxmonkulova – Jahon iqtisodiyoti va diplomatiyasi universiteti
dotsenti, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

Z. Esanova – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik
fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

J. Ne‘matov – Toshkent davlat yuridik universiteti professori,
yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

M. Kurbanov – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti, yuridik
fanlar bo‘yicha falsafa doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

R. Kuchkarov – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti v.b.,
filologiya fanlari nomzodi (Toshkent, O‘zbekiston)

**УЧРЕДИТЕЛЬ: ТАШКЕНТСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЮРИДИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

Правовой научно-практический журнал «Юриспруденция – Yurisprudensiya – Jurisprudence» зарегистрирован Агентством печати и информации Узбекистана 22 декабря 2020 года с удостоверением № 1140.

Журнал включён в перечень журналов Высшей аттестационной комиссии при Министерстве Высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан.

Авторские права принадлежат Ташкентскому государственному юридическому университету. Все права защищены. Использование, распространение и воспроизведение материалов журнала осуществляется с разрешения учредителя.

Реализуется по договорной цене.

Редакторы:

Ш. Жахонов, Е. Ярмолик,
Э. Мустафаев, К. Абдувалиева,
Й. Махмудов, М. Шарифова

Корректор:

С. Расулова

Технический редактор:

У. Сапаев

Дизайнер:

Д. Ражапов

Адрес редакции:

100047. Город Ташкент,
улица Сайилгох, 35.
Тел.: (0371) 233-66-36 (1169)

Веб-сайт: jurisprudence.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Подписной индекс: 1387

Журнал передан в типографию
23.08.2024.

Формат бумаги: А4.

Усл. п. л. 23,48. Тираж: 100 экз.

Номер заказа: 133.

Отпечатано в типографии ТГЮУ.

© Ташкентский государственный
юридический университет

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Б. Ходжаев – доктор юридических наук, профессор, проректор по научной работе и инновациям Ташкентского государственного юридического университета

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Ж. Аллаёров – доктор философии по юридическим наукам, доцент, начальник управления по науке Ташкентского государственного юридического университета

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Н. Рамазонов – доктор философии по филологическим наукам, доцент, заведующий кафедрой узбекского языка и литературы Ташкентского государственного юридического университета

ЧЛЕНЫ РЕДКОЛЛЕГИИ

Дж. Блум – доктор права, профессор Школы права колледжа Бостона (Бостон, США)

М. Вишоватый – профессор Гданьского университета (Гданьск, Польша)

А. Хошимхонов – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

М. Ахмедшаева – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Х. Хаитов – доктор юридических наук, профессор Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

И. Турабоев – доктор философии по юридическим наукам, и.о. доцента Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

С. Холбоев – кандидат юридических наук, доцент Высшей школы судей при Верховном судейском совете Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

Н. Рахмонкулова – доктор юридических наук, доцент Университета мировой экономики и дипломатии (Ташкент, Узбекистан)

З. Эсанова – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Ж. Нематов – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

М. Курбанов – доктор философии по юридическим наукам, доцент (Ташкент, Узбекистан)

Р. Кучкаров – кандидат филологических наук, и.о. доцента Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

**FOUNDER: TASHKENT STATE
UNIVERSITY OF LAW**

“Yurisprudensiya” –
“Юриспруденция” – “Jurisprudence”
legal scientific and practical journal
was registered by the Press and Infor-
mation Agency of Uzbekistan on De-
cember 22, 2020 with certificate No.
1140.

The journal is included in
the list of journals of the Higher
Attestation Commission under the
Ministry of Higher Education, Science
and Innovations of the Republic of
Uzbekistan.

Copyright belongs to Tashkent
State University of Law. All rights re-
served. Use, distribution and reproduc-
tion of journal materials are carried
out with the permission of the founder.

Agreed-upon price.

Editors:

Sh. Jakhonov, Y. Yarmolik, E. Mustafaev,
K. Abduvalieva, Y. Makhmudov,
M. Sharifova

Proofreader:

S. Rasulova

Technical editor:

U. Sapaev

Designer:

D. Rajapov

Editorial office address::

100047. Tashkent city,
Sayilgokh street, 35.
Phone: (0371) 233-66-36 (1169)

Website: review.tsul.uz

E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Subscription index: 1385.

The journal is submitted to the Printing
house on 23.08.2024.

Paper size: A4.

Cond. p.p. 23,48. Unit: 100.

Order: 133.

Published in Printing house of TSUL.

© Tashkent State University of Law

CHIEF EDITOR

B. Xodjaev – Deputy Rector for Scientific Affairs and Innovations of
Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor

DEPUTY EDITOR

J. Allayorov – Head of the Scientific Department of Tashkent State
University of Law, Doctor of Philosophy in Legal Sciences, Associate
Professor

EXECUTIVE EDITOR

N. Ramazonov – Head of the Department of Uzbek Language and
Literature of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy
in Philology, Associate Professor

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

J. Blum – Professor of Law School of Boston College, Doctor of Law
(Boston, USA)

M. Vishovatiy – Professor of the University of Gdańsk (Gdansk,
Poland)

A. Khoshimxonov – Associate Professor of Tashkent State University
of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

M. Axmedshaeva – Professor of Tashkent State University of Law,
Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

X. Xayitov – Professor of the Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law
(Tashkent, Uzbekistan)

I. Turaboev – Acting Associate Professor of Tashkent State
University of Law, Doctor of Philosophy in Legal Sciences (Tashkent,
Uzbekistan)

S. Xolboev – Associate Professor of the Supreme School of Judges
under the Supreme Judicial Council of the Republic of Uzbekistan,
Candidate of Legal Sciences (Tashkent, Uzbekistan)

N. Raxmonkulova – Associate Professor of the University of World
Economy and Diplomacy, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

Z. Esanova – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor
of Law (Tashkent, Uzbekistan)

J. Ne'matov – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor
of Law (Tashkent, Uzbekistan)

M. Kurbanov – Associate Professor of Tashkent State University of
Law, Doctor of Philosophy in Legal Sciences (Tashkent, Uzbekistan)

R. Kuchkarov – Acting Associate Professor of Tashkent State
University of Law, Candidate of Philological Sciences (Tashkent,
Uzbekistan)

MUNDARIJA

12.00.01 – DAVLAT VA HUQUQ NAZARIYASI VA TARIXI. HUQUQIY TA'LIMOTLAR TARIXI

- 11 **AXMEDSHAYEVA MAVLYUDA AXATOVNA**
Markaziy Osiyo davlatlarida kodekslashtirish jarayoni: ayrim nazariy-huquqiy masalalar
- 20 **AMIROV SANJAR ILYOS O'G'LI**
Tabiiy huquq nazariyasi va uning mohiyati

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ. MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

- 33 **NEMATOV JO'RABEK NEMATILLOYEVICH**
Ma'muriy islohotlar sharoitida oliy ta'lim tashkilotlari faoliyatini ma'muriy-huquqiy jihatdan tartibga solish: ilmiy-nazariy tahlil
- 42 **G'OZIYEV KOZIMBEK JOVLONBEKOVICH**
2030-yilgacha o'tkaziladigan ma'muriy islohotlar davrida oliy ta'lim sohasini rivojlantirishning ma'muriy-huquqiy jihatlari
- 56 **MUSTANOV ILXOM ABDIVALIJONOVICH**
Bank tizimini tashkil etish bo'yicha ayrim xorijiy mamlakatlar tajribasi: qiyosiy-huquqiy tahlil

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI. TADBIRKORLIK HUQUQI. OILA HUQUQI. XALQARO XUSUSIY HUQUQ

- 71 **XAZRATQULOV ODILBEK TURSUNOVICH**
"Lex informatica" – raqamli huquqlarni amalga oshirishning kollizion prinsipi sifatida
- 82 **XOSILOV ERKIN DILMUROTOVICH**
Insofsizlik fuqarolik-huquqiy kategoriya sifatida

12.00.04 – FUQAROLIK PROTSESSUAL HUQUQI. XO'JALIK PROTSESSUAL HUQUQI. HAKAMLIK JARAYONI VA MEDIATSIYA

- 94 **ESANOVA ZAMIRA NORMUROTOVNA**
Sud hujjatlarini qayta ko'rish instituti: taftish instansiyasi faoliyati tahlili
- 105 **HABIBULLAYEV DAVLATJON YULCHIBOYEVICH**
Fuqarolik sud ishlarini yuritishda protsessual adolat va protsessual qonuniylikning o'zaro tahlili
- 114 **XUDOYNAZAROV DADAXON AVAZ O'G'LI**
Iqtisodiy protsessda odil sudlovni amalga oshirishga ko'maklashuvchi shaxslar faoliyatini raqamlashtirish masalalari

12.00.07 – SUD HOKIMIYATI. PROKUROR NAZORATI. HUQUQNI MUHOFAZA QILISH FAOLIYATINI TASHKIL ETISH. ADVOKATURA

- 124 **ABDUXAKIMOV MURODULLO TOG'AYEVICH**
Yer qonunchiligi ijrosini nazorat qilish jarayonida prokuraturaning boshqa davlat organlari bilan o'zaro munosabatlari

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI. HUQUQBUZARLIKLARNING OLDINI OLISH. KRIMINOLOGIYA. JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

- 140 **NIYOZOVA SALOMAT SAPAROVNA**
Voyaga yetmagan shaxslarning jinsiy daxlsizligiga qarshi qaratilgan jinoyatlar sabablari

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI. KRIMINALISTIKA, TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA
SUD EKSPERTIZASI151 **BAZAROVA DILDORA BAXADIROVNA**

Jinoiy protsessda shaxs huquqlarining konstitutsiyaviy kafolatlari

170 **IMOMNAZAROV ALISHER HASANOVICH**

Ko'zdan kechirish jarayoni va natijalarni qayd etish bilan bog'liq muammolar tahlili

12.00.10 – XALQARO HUQUQ

180 **XUN VEYSIN**O'zbekistonda "Bir makon, bir yo'l" tashabbusini amalga oshirishning huquqiy jihatlari:
xitoylik investorlar uchun imkoniyatlar va xatarlar

12.00.12 – KORRUPSIYA MUAMMOLARI

191 **MAJIDOV SHAHZOD ABDIXALIL O'G'LI**Korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar haqida xabar bergan shaxslarni himoya qilish to'g'risidagi qonun
loyihasini takomillashtirish yuzasidan ayrim mulohazalar

СОДЕРЖАНИЕ

12.00.01 – ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. ИСТОРИЯ ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ

11 АХМЕДШАЕВА МАВЛЮДА АХАТОВНА

Процесс кодификации законодательства в государствах Центральной Азии:
некоторые теоретико-правовые вопросы

20 АМИРОВ САНЖАР ИЛЁС УГЛИ

Теория естественного права и её сущность

12.00.02 – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО. АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО. ФИНАНСОВОЕ И ТАМОЖЕННОЕ ПРАВО

33 НЕМАТОВ ЖУРАБЕК НЕМАТИЛЛОЕВИЧ

Административно-правовое регулирование деятельности организаций высшего образования
в условиях административных реформ: научно-теоретический анализ

42 ГОЗИЕВ КОЗИМБЕК ЖОВЛОНБЕКОВИЧ

Административно-правовые аспекты развития сферы высшего образования в период
административной реформы до 2030 года

56 МУСТАНОВ ИЛХОМ АБДИВАЛИЖОНОВИЧ

Опыт отдельных зарубежных стран по организации банковской системы: сравнительно-правовой
анализ

12.00.03 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО. ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО. СЕМЕЙНОЕ ПРАВО. МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО

71 ХАЗРАТКУЛОВ ОДИЛБЕК ТУРСУНОВИЧ

Lex informatica как коллизионный принцип реализации цифровых прав

82 ХОСИЛОВ ЭРКИН ДИЛМУРОТОВИЧ

Недобросовестность как гражданско-правовая категория

12.00.04 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО. ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО. ТРЕТЕЙСКИЙ ПРОЦЕСС И МЕДИАЦИЯ

94 ЭСАНОВА ЗАМИРА НОРМУРОТОВНА

Институт пересмотра судебных актов: анализ деятельности ревизионной инстанции

105 ХАБИБУЛЛАЕВ ДАВЛАТЖОН ЮЛЧИБЕКОВИЧ

Анализ процессуальной справедливости и процессуальной законности в гражданском
судопроизводстве

114 ХУДОЙНАЗАРОВ ДАДАХОН АВАЗ УГЛИ

Вопросы цифровизации деятельности лиц, содействующих осуществлению правосудия
в экономическом процессе

12.00.07 – СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ. ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР. ОРГАНИЗАЦИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. АДВОКАТУРА

124 АБДУХАКИМОВ МУРОДУЛЛО ТОГАЕВИЧ

Взаимодействие органов прокуратуры с другими государственными органами в процессе
надзора за исполнением земельного законодательства

12.00.08 – УГОЛОВНОЕ ПРАВО. КРИМИНОЛОГИЯ. УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

140 НИЯЗОВА САЛОМАТ САПАРОВНА

Причины совершения преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних

12.00.09 – УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС. КРИМИНАЛИСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКОЕ ПРАВО. СУДЕБНАЯ ЭКСПЕРТИЗА

151 **БАЗАРОВА ДИЛДОРА БАХАДИРОВНА**

Конституционные гарантии прав личности в уголовном процессе

170 **ИМОМНАЗАРОВ АЛИШЕР ХАСАНОВИЧ**

Анализ проблем, связанных с фиксацией процесса и результатов осмотра

12.00.10 – МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

180 **ХУН ВЕЙСИН**

Правовые аспекты реализации инициативы «Один пояс, один путь» в Узбекистане: возможности и риски для китайских инвесторов

12.00.12 – ПРОБЛЕМЫ КОРРУПЦИИ

191 **МАЖИДОВ ШАХЗОД АБДИХАЛИЛ УГЛИ**

Некоторые суждения по совершенствованию законопроекта о защите лиц, сообщивших о коррупционных правонарушениях

CONTENTS

12.00.01 – THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. HISTORY OF LEGAL DOCTRINES

- 11 **AXMEDSHAEVA MAVLUDA AXATOVNA**
Codification process in Central Asian countries: some theoretical and legal issues
- 20 **AMIROV SANJAR ILYOS UGLI**
Theory of natural law and its essence

12.00.02 – CONSTITUTIONAL LAW. ADMINISTRATIVE LAW. FINANCE AND CUSTOMS LAW

- 33 **NEMATOV JURABEK NEMATILLOEVICH**
Administrative and legal regulation of the activity of higher education organizations in the conditions of administrative reforms: scientific and theoretical analysis
- 42 **GOZIEV KOZIMBEK JOVLONBEKOVICH**
Administrative and legal aspects of the development of the field of higher education in the period of administrative reforms until 2030
- 56 **MUSTANOV ILKHOM ABDIVALIJONOVICH**
The experience of some foreign countries on the organization of the banking system: a comparative-legal analysis

12.00.03 – CIVIL LAW. ENTREPRENEURSHIP LAW. FAMILY LAW. INTERNATIONAL PRIVATE LAW

- 71 **KHAZRATKULOV ODILBEK TURSUNOVICH**
“Lex informatica” as a principle of conflict for the implementation of digital rights
- 81 **KHOSILOV ERKIN DILMUROTOVICH**
Bad faith as a civil law category

12.00.04 – CIVIL PROCEDURAL LAW. ECONOMIC PROCEDURAL LAW. ARBITRATION AND MEDIATION

- 94 **ESANOVA ZAMIRA NORMUROTOVNA**
Institute for review of judicial documents: an analysis of the activities of the inspection instance
- 105 **KHABIBULLAEV DAVLATJON YULCHIBOYEVICH**
Mutual analysis of procedural fairness and procedural legality in the conduct of civil court cases
- 114 **KHUDOYNAZAROV DADAKHON AVAZ UGLI**
Issues of digitalization of the activities of persons assisting in the implementation of justice in the economic process

12.00.07 – JUDICIARY. PROSECUTOR'S SUPERVISION. ORGANIZATION OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES. ADVOCACY

- 124 **ABDUXAKIMOV MURODULLO TOGAEVICH**
Interaction of prosecutor's offices with other state bodies in the process of supervising the implementation of land legislation

12.00.08 – CRIMINAL LAW, PREVENTION OF OFFENSES. CRIMINOLOGY. CRIMINAL PROCEDURAL LAW

- 140 **NIYOZOVA SALOMAT SAPAROVNA**
Reasons for committing crimes against the sexual integrity of minors

12.00.09 – CRIMINAL PROCEEDINGS. CRIMINOLOGY, INVESTIGATIVE LAW AND FORENSIC EXPERTISE

151 **BAZAROVA DILDORA BAKHADIROVNA**

Constitutional guarantees of individual rights in criminal proceedings

170 **IMOMNAZAROV ALISHER KHASANOVICH**

Analyzing issues related to the review process and recording the results

12.00.10 – INTERNATIONAL LAW

180 **HONG WEIXING**

Legal aspects of the implementation of the "one belt, one road" initiative in Uzbekistan: opportunities and risks for chinese investors

12.00.12 – CORRUPTION PROBLEMS

191 **MAJIDOV SHAKHZOD ABDIXALIL UGLI**

Some considerations for improving the draft law on the protection of persons reporting corruption offenses

Kelib tushgan / Получено / Received: 20.06.2024
Qabul qilingan / Принято / Accepted: 05.08.2024
Nashr etilgan / Опубликовано / Published: 23.08.2024

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.4.4./DMOQ8776

UDC: 342.56(045)(575.1)

TABIIY HUQUQ NAZARIYASI VA UNING MOHIYATI

Amirov Sanjar Ilyos o'g'li,
Qashqadaryo viloyati
yuridik texnikumi o'qituvchisi
ORCID: 0009-0007-1820-5927
e-mail: sanjaramirov19@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada tabiiy huquq nazariyasining zamonaviy huquqshunoslikdagi tamoyillari va prinsiplari o'rganilib, uning konstitutsiyaviy talqini va huquqiy asoslash bilan bog'liqligiga e'tibor qaratilgan. Jumladan, tabiiy huquq nazariyasi huquqning tabiiy tartiblarga xos bo'lgan adolatning universal va o'zgarmas tamoyillariga asoslanishini, huquqiy normalar va institutlarning huquqiylikini baholash uchun axloqiy asosni ta'minlaydi. Maqolada tarixiy va zamonaviy tabiiy huquq nazariyotchilari Aristotel, Foma Akvinskiy va Jon Finnisning ishlariga tayanib, tabiiy huquq nazariyasining falsafiy asoslarini va uning boshqaruv, adolat va inson huquqlariga ta'siri ko'rib chiqilgan. Xususan, tabiiy huquq tamoyillari konstitutsiyaviylik, huquq ustuvorligi hamda huquq va axloq o'rtasidagi munosabatlarga qanday ta'sir ko'rsatishi o'rganilgan, shuningdek, tegishli adabiyotlar ko'rib chiqilib, nazariy munozaralar orqali tabiiy huquq nazariyasi va huquqiy pozitivizm o'rtasidagi davom etayotgan ziddiyatlar muhokama qilingan. Shuningdek, tabiiy huquq tabiati, uning manbalari va axloq bilan aloqasi haqidagi turli qarashlar yoritilgan. Muayyan axloqiy tamoyillar tabiatga va inson aql-idrokiga xos degan g'oyaga asoslangan tabiiy huquq asrlar davomida falsafa, huquq va axloq bosqichlarini bosib o'tdi. Tabiiy huquqning murakkab jihatlarini tahlil etish insoniyat sivilizatsiyasining tayanch nuqtalarini birlashtirgan abadiy tushunchaning mohiyatini anglashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: tabiiy huquq, huquq tushunchasi, falsafiy tadqiqot, ijtimoiy shartnoma, siyosiy hokimiyat.

ТЕОРИЯ ЕСТЕСТВЕННОГО ПРАВА И ЕЁ СУЩНОСТЬ

Амиров Санжар Илёс угли,
преподаватель Кашкадарьинского
областного юридического техникума

Аннотация. В данной статье исследуются положения и принципы теории естественного права в современной юриспруденции с акцентом на её связь с конституционным толкованием и правовым обоснованием. В частности, теория естественного права предусматривает опору права на универсальные и неизменные принципы справедливости, присущие естественным порядкам, обеспечение моральной основы для оценки правомерности правовых норм и институтов. В статье рассматриваются философские основы теории естественного права и её влияние на управление, справедливость и права человека, опираясь на работы исторических и современных теоретиков естественного права Аристотеля, Фомы Аквинского и Джона Финниса. В частности, изучено, как принципы естественного права влияют на конституционность, верховенство права и отношения между правом и моралью, рассмотрена

соответствующая литература и обсуждены посредством теоретических дебатов текущие противоречия между теорией естественного права и правовым позитивизмом. Также освещаются различные точки зрения на природу естественного права, его источники и связь с моралью. Естественное право основано на идее, что природе и человеческому разуму присущи определённые моральные принципы, и на протяжении веков проходило стадии философии, права и морали. Анализ сложных аспектов естественного права помогает понять суть вечных ценностей, объединяющих человеческую цивилизацию.

Ключевые слова: естественное право, понятие права, философское исследование, общественный договор, политическая власть.

THEORY OF NATURAL LAW AND ITS ESSENCE

Amirov Sanjar Ilyos ugli,

Teacher of Law College of Kashkadarya region

Abstract. This article examines the principles and tenets of natural law theory in modern jurisprudence, focusing on its relationship to constitutional interpretation and legal reasoning. In particular, natural law theory grounds law in the universal and immutable principles of justice inherent in natural orders and provides an ethical basis for assessing the legitimacy of legal norms and institutions. This article explores the philosophical foundations of natural law theory and its implications for governance, justice, and human rights, drawing on the work of historical and contemporary natural law theorists Aristotle, Thomas Aquinas, and John Finnis. In particular, how natural law principles influence constitutionalism, the rule of law, and the relationship between law and morality has been explored, the relevant literature has been reviewed, and the ongoing conflicts between natural law theory and legal positivism have been identified. Different views on the nature of natural law, its sources, and its relationship to morality are also highlighted. Based on the idea that certain moral principles are inherent in nature and human reason, natural law has passed through the stages of philosophy, law, and ethics over the centuries. The analysis of the complexities of natural law helps to understand the essence of the eternal concept that unites the fulcrums of human civilization.

Keywords: natural law, concept of law, philosophical research, social contract, political power.

Kirish

Tabiiy huquq nazariyasi insoniyat tafakkuri va izlanishlari davomida huquq ilmining tamal toshi sifatida ko'p marotaba tilga olinadi. Tabiiy huquq vaqt va madaniyat chegaralaridan oshib, inson xatti-harakati va jamiyatni tartibga soluvchi asosiy qonuniyatlarni o'z ichiga oladi.

Tabiiy huquq nazariyasining dolzarbligi bir necha omillar bilan tushuntirilishi mumkin. Bunday asosiy omillarga quyidagilarni kiritishimiz lozim.

Inson huquqlarining himoyasi. Tabiiy huquq nazariyasi insonning tug'ma va ajralmas huquqlariga asoslanadi. Bu huquqlar davlat yoki boshqa biror hokimiyat tomonidan be-

rilmagan, balki insonning tabiiy huquqlari sifatida qaraladi. Bu nazariya bugungi kunda inson huquqlarini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi, chunki u huquqlarning manbasini insonning tabiati va hurmatga sazovorligi tashkil etadi.

Qonun ustuvorligi. Tabiiy huquq nazariyasida qonunlar insonning tabiiy huquqlariga mos kelishi kerakligi ta'kidlanadi. Bu davlatlar va hukumatlar uchun muhim ahamiyatga ega, chunki qonunlar adolatli va inson huquqlarini hurmat qiladigan bo'lishi kerakligini ko'rsatadi.

Global etika va axloqiy me'yorlar. Tabiiy huquq nazariyasi butun dunyo bo'ylab umumiy axloqiy me'yorlar va qadriyatlar-

ni belgilashda yordam beradi. Bu, ayniqsa, globalizatsiya davrida, turli madaniyatlar va millatlar o'rtasida umumiy tushunchalar va me'yorlarni yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Adolat va ijtimoiy barqarorlik. Tabiiy huquq nazariyasi adolat va ijtimoiy barqarorlikka erishishda muhim vosita hisoblanadi. Bu nazariya insonlar orasida tenglik va adolat tamoyillariga asoslangan ijtimoiy tuzumlarni qo'llab-quvvatlaydi.

Qonunchilikning rivojlanishi. Tabiiy huquq nazariyasi qonunchilik va huquqiy tizimlarning rivojlanishiga hissa qo'shadi. Bu nazariya huquqiy tizimlarning inson huquqlarini hurmat qilishi va himoya qilishi kerakligini ta'kidlab, qonunchilik jarayoniga yo'naltiruvchi prinsiplar beradi.

Bu omillar tabiiy huquq nazariyasining bugungi kunda ham dolzarb, ham muhim ekanligini ko'rsatadi.

Tabiiy huquq nazariyasini o'rganishning asosiy maqsadi insonning tug'ma huquqlarini aniqlash, tushunish va himoya qilishdir. Tabiiy huquq nazariyasi inson huquqlarining manbayini va ularning axloqiy asoslarini aniqlashga qaratilgan. Ushbu tadqiqotning aniq *maqsadlari* quyidagilardan iborat:

1. Tabiiy huquqning asosiy tushunchalarini tahlil qilish:

tabiiy huquqning qanday qilib inson huquqlari va adolat bilan bog'liq ekanligini aniqlash;

tabiiy huquqning axloqiy va falsafiy asoslarini ochib berish.

2. Tabiiy huquqning tarixiy rivojlanishini o'rganish:

qadimgi Yunon va Rim davridan boshlab, o'rta asr va ma'rifat davrlariga qadar tabiiy huquqning rivojlanishini tahlil qilish;

turli davrlardagi asosiy mutafakkirlarning tabiiy huquq haqidagi qarashlarini ko'rib chiqish.

3. Zamonaviy tabiiy huquq nazariyasini o'rganish:

zamonaviy huquqshunoslar va falsafachilarning tabiiy huquq haqidagi qarashlarini tahlil qilish;

tabiiy huquqning zamonaviy huquqiy tizimlarga ta'sirini o'rganish.

4. Tabiiy huquqning zamonaviy huquqshunoslikdagi ahamiyatini aniqlash:

tabiiy huquqning huquqiy tizimlar va qonunchilikdagi o'rnini baholash;

tabiiy huquqning inson huquqlarini himoya qilishdagi rolini tahlil qilish.

Tabiiy huquq nazariyasini o'rganishning *ahamiyati* quyidagi jihatlar bilan belgilanadi:

1. Inson huquqlarini himoya qilish:

tabiiy huquq nazariyasi insonning asosiy huquqlarini belgilab beradi va ularning himoya qilinishini talab qiladi;

bu nazariya inson huquqlarining universalligi va absolyutligini ta'kidlaydi, bu esa global adolatni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

2. Huquqiy tizimlar va qonunchilikni shakllantirish:

tabiiy huquq nazariyasi huquqiy tizimlar va qonunchilikda adolat va axloqiylikni ta'minlashga yordam beradi;

ushbu nazariya asosida yaratilgan qonunlar inson huquqlarini hurmat qiladi va ularga zarar yetkazmaydi.

3. Falsafiy va axloqiy asoslar:

tabiiy huquq nazariyasi axloqiy va falsafiy tamoyillarga asoslanadi, bu esa huquqiy tizimlarni yanada mustahkam va adolatli qiladi;

bu nazariya insonning axloqiy majburiyatlarini belgilab beradi va huquqiy institutlarini baholashda axloqiy mezonlarni qo'llashga imkon beradi.

4. Zamonaviy huquqiy muammolarni hal qilish:

tabiiy huquq nazariyasi zamonaviy huquqiy muammolarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega;

bu nazariya global miqyosda inson huquqlarini himoya qilish va adolatni ta'minlashda qo'llanishi mumkin.

5. Ilmiy va akademik tadqiqotlar uchun asos: tabiiy huquq nazariyasi huquqshunoslik va falsafa sohasidagi ilmiy tadqiqotlar uchun muhim asosdir;

bu nazariya asosida yaratilgan ilmiy ishlar huquqshunoslar va falsafachilarning bilimlarini boyitadi va yangi nazariyalar ishlab chiqishga yordam beradi.

Tabiiy huquqning dastlabki ifodalaridan birini tabiat olamiga xos bo'lgan ratsional va axloqiy tartib mavjudligini ilgari surgan qadimgi stoik faylasuflarining asarlarida topish mumkin. Stoiklarning fikriga ko'ra, bu kosmik tartib yoki "logotiplar" koinotni boshqaradi va inson xatti-harakatlarini donolikka yo'naltiradi. Stoiklarning tabiatga mos ravishda yashash va axloqiy yuksaklikni tarbiyalashga bo'lgan e'tibori axloqiy xulq-atvorning universal va o'zgarmas standarti sifatidagi tabiiy huquq haqidagi keyingi tushunchalarga asos soldi [1].

Uyg'onish va Ma'rifat davrlari tabiiy huquq nazariyasiga qiziqishning qayta kuchayishiga guvoh bo'ldi, chunki Gyugo Grotsey, Tomas Gobbs, Jon Lokk, Jan-Jak Russo kabi mutafakkirlar axloq va siyosatning dunyoviy va umuminsoniy asoslarini ifodalashga intilishdi. Ko'pincha "xalqaro huquqning otasi" deb hisoblangan Grotsey [2] tabiiy huquq tamoyillari milliy davlatlar va diniy urf-odatlar chegarasidan chiqib, adolatli va tinch global tartib uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkinligini ta'kidladi. Gobbs, Lokk va Russo esa tabiiy huquq, ijtimoiy shartnoma nazariyasi va siyosiy hokimiyatning qonuniyligi o'rtasidagi munosabatni o'rganib, konstitutsiyaviylik, inson huquqlari va huquq ustuvorligi haqidagi zamonaviy tushunchalarga asos soldi.

Material va metodlar

Tabiiy huquq nazariyasini o'rganish turli xil materiallar va metodlardan foydalanganidan ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Ushbu qismda biz birlamchi va ikkilamchi manbalarni, shuningdek, analitik asoslar va falsafiy metodologiyalarni o'z ichiga olgan

tabiiy huquq nazariyasini o'rganishda foydalanilgan materiallar va metodlarni ko'rsatib o'tamiz.

1. Asosiy manbalar:

Qadimgi matnlar. Bizning tadqiqotimiz Aristotel va stoiklar kabi antik faylasuflarning merosini, shu jumladan, Aristotelning Nikomax etikasi [3] va Epiktet va Mark Avreliy kabi stoik faylasuflarining asarlarini o'rganishdan boshlanadi. Ushbu manbalar tabiiy huquq nazariyasi haqida dastlabki tushunchalar va unga asos solgan falsafiy g'oyalar haqida ma'lumotlar berdi.

O'rta asr falsafasi. Bizning tadqiqotimizda asosiy o'rinni Foma Akvinskiyning asarlari, xususan, uning "Summa Theologica [4]" asari tashkil etadi. Akvinskiyning Aristotel falsafasi va nasroniy ilohiyotining sintezi tabiiy huquq nazariyasining asosi bo'lib xizmat qiladi hamda uning tamoyillari va oqibatlari haqidagi tushunchalarimizni oydinlashtiradi.

2. Ikkilamchi manbalar:

Ilmiy ishlar. Biz tabiiy huquq nazariyasi bo'yicha keng ko'lamli ilmiy adabiyotlar, jumladan, ushbu soha mutaxassislari tomonidan yozilgan kitoblar, maqolalar va ilmiy ishlar bilan tanishamiz. Ushbu ikkilamchi manbalar tanqidiy tahlil, tarixiy kontekst va talqin qilish asoslarini taqdim etadi, bu bizning tabiiy huquq nazariyasi haqidagi tushunchamizni va uning zamonaviy axloqiy nutq bilan bog'liqligini chuqurlashtiradi.

Falsafiy sharhlar. Turli an'analar va nuqtayi nazarlarga ega faylasuflarning tabiiy huquq nazariyasi bo'yicha sharhlari va ekspozitsiyalari qimmatli tushuncha va talqinlarni taklif qiladi. Jon Finnis [5], Germain Grisez va Marta Nussbaum kabi olimlarning talqinlari bilan shug'ullanib, biz tabiiy huquq nazariyasining nozikliklari va murakkabliklari haqida kengroq nuqtayi nazarga ega bo'lamiz.

3. Analitik asoslar:

Falsafiy tahlil. Falsafiy tadqiqot vositalaridan foydalanib, biz tabiiy huquq nazariyasi doirasidagi asosiy tushunchalar va dalillarni tanqidiy tahlil qilish va konseptual tushun-

tirish bilan shug'ullanamiz. Bu asosiy matnlarni diqqat bilan o'qish, asosiy taxminlarni aniqlash va deduktiv fikrlashni mantiqiy tekshirishni o'z ichiga oladi.

Qiyosiy tahlil. Biz tabiiy huquq nazariyasi, utilitarizm, deontologiya va fazilat etikasi kabi boshqa axloqiy asoslar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni o'rganish uchun qiyosiy tahlil qilamiz. Tabiiy huquq nazariyasini muqobil istiqbollarga bilan yonma-yon qo'yish orqali biz uning o'ziga xos xususiyatlari va axloqiy nazariyaga qo'shgan hissasini chuqurroq tushunamiz.

4. Falsafiy metodologiyalar:

Germenevtika. Germenevtika tamoyillariga tayanib, biz tarixiy matnlarni ularning intellektual va madaniy muhitida izohlaymiz va kontekstlashtiramiz. Bu ma'no qatlamlarini ochish, mualliflik niyatini aniqlash va falsafiy nutqni shakllantiradigan tarixiy holatlarni tan olishni o'z ichiga oladi [6].

Tanqidiy mulohaza. Tadqiqotimiz davomida biz o'z taxminlarimiz, noto'g'ri fikrlarimiz haqida tanqidiy fikr yuritamiz. Tahlilimizni jiddiy tekshirish orqali biz intellektual halollikni va muqobil istiqbollarga ochiqlikni ta'minlashga intilamiz.

Bizning tabiiy huquq nazariyasini o'rganish davomida birlamchi va ikkilamchi manbalar, tahliliy asoslar va falsafiy metodologiyalarning kombinatsiyasidan foydalalanamiz. Ehtiyotkorlik bilan tekshirish va tanqidiy mulohaza yuritish orqali biz tabiiy huquq nazariyasining tarixiy ildizlari, asosiy tamoyillari va dolzarbligini yoritishga intilamiz, axloq falsafasi sohasida davom etayotgan muloqot va izlanishlarga hissa qo'shamiz.

Tadqiqot natijalari

Tabiiy huquqning kelib chiqishi qadimgi sivilizatsiyalarga borib taqaladi va u qadimgi diniy va falsafiy an'analarda o'z ifodasini topadi. Masalan, qadimgi Yunonistonda stoiklar kabi mutafakkirlar kosmosga xos bo'lgan, insonning ezgulik va donolikka qaratilgan xatti-harakatlarini boshqaradigan oqilona va axloqiy tartib mavjudligini ta'kidlaganlar. Xuddi

shunday, qadimgi Xitoyda konfutsiylik "Yo'l" (Dao) [7] tushunchasi olamning tabiiy tartibiga asoslangan axloqiy xatti-harakatlarning yetakchi tamoyili sifatida ifodalangan.

Tabiiy huquq nazariyasi rivoji o'zining eng yuqori cho'qqisiga o'rta asrlarda Yevropada nasroniy teologiyasi va falsafasi ta'sirida bo'lgan davrda erishgan. Avgustin Gippolik va Foma Akvinskiy kabi ilohiyotshunoslar tomonidan aytilgan ilohiy huquq haqidagi nasroniy tushuncha Xudo vahiy va ilohiy inoyat orqali inson aqli uchun ochiq bo'lgan ma'lum axloqiy tamoyillarni belgilab qo'ygan deb hisoblaydi. Bu qarashga ko'ra, tabiiy huquq ilohiy huquq bilan sinonim bo'lgan, ya'ni Xudoning insoniyatga bo'lgan abadiy va o'zgarmas irodasini aks ettirgan.

Uyg'onish va Ma'rifat davrlarida mutafakkirlar axloq va siyosatning dunyoviy va oqilona asoslarini ishlab chiqishga intilishlari natijasida tabiiy huquq sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Gyugo Grotsey, Tomas Gobbs, Jon Lokk, Jan-Jak Russo kabi shaxslar axloqiy va siyosiy tartibni o'rnatishda inson aqli va ijtimoiy shartnoma rolini ta'kidlagan tabiiy huquq nazariyalarini bayon qildilar. Masalan, Grotsey tabiiy huquq tamoyillari milliy va diniy urf-odatlar chegarasidan tashqariga chiqadigan, umuminsoniy adolat tizimi uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkinligini ta'kidlagan.

Falsafiy nuqtayi nazardan, tabiiy huquq ko'pincha pozitiv huquqdan – hukumatlar va yuridik organlar tomonidan qabul qilinadigan inson tomonidan yaratilgan huquqlardan farqlanadi. Pozitiv huquqlar inson irodasiga bog'liq bo'lib, vaqt o'tishi bilan o'zgarib tursada, tabiiy huquq nazariyotchilari tabiiy huquqlar voqelik tabiatiga xos va shuning uchun ham yuqori kuchga ega ekanligini ta'kidlaydilar. Bundan tashqari, tabiiy huquq ko'pincha axloqiy realizm tushunchalari bilan bog'liq – axloqiy haqiqatlar inson e'tiqodlari yoki in'ikoslaridan mustaqil ravishda mavjud bo'lgan e'tiqoddir.

Zamonaviy nutqda tabiiy huquq munozara va tadqiqot mavzusi bo'lib qolmoqda, olimlar va nazariyotchilar turli talqin va tanqidlarni taklif qilmoqdalar. Ba'zilar tabiiy huquq axloqiy va huquqiy fikrlash uchun mustahkam asos bo'lib, adolatsiz qonunlarni tanqid qilish, inson huquqlari va qadr-qimmatini rag'batlantirish uchun asos yaratadi deb ta'kidlaydilar. Boshqalar esa tabiiy huquqning universalligi va obyektivligini shubha ostiga qo'yadi, madaniy relativizm, axloqiy xilma-xillik va inson tajribasining murakkabligiga ishora qiladi.

Ushbu munozaralar va kelishmovchiliklarga qaramay, tabiiy huquq tushunchasi kuchli va ta'sirli g'oya bo'lib qolmoqda, bu insoniyatning umuminsoniy haqiqatlar va axloqiy yo'l-yo'riqlarga bo'lgan doimiy izlanishlarining dalilidir. Tabiiy huquq axloqiy fikrlash uchun ilhom manbayi, huquqiy fikrlash uchun asos yoki siyosiy nazariya asosi bo'ladi. Tabiiy huquq bizning insoniy holat haqidagi tushunchamizni va yanada adolatli va uyg'un jamiyatga intilishimizni shakllantirishda davom etmoqda.

Tabiiy huquqning kelib chiqishi qadimgi Yunonistonga borib taqaladi, u yerda ilk faylasuflar voqelikning tabiati, axloq tamoyillari, odamlar va koinot o'rtasidagi munosabatlar haqidagi savollar bilan kurashganlar. Tabiiy huquqning dastlabki tarafdorlari orasida ellinistik davrda paydo bo'lgan va g'arb tafakkurida doimiy iz qoldirgan stoiklar bor edi.

Miloddan avvalgi III asrda Kitionlik Zenon tomonidan asos solingan stoitsizm [8] shunchaki falsafiy maktab emas, balki fazilatli va to'laqonli hayot kechirish uchun yo'l-yo'riq berishga intilgan keng qamrovli dunyoqarash edi. Stoik falsafasida markaziy o'rinni "logos" tushunchasi egallagan bo'lib, u olamga xos bo'lgan oqilona va axloqiy tartibni nazarda tutgan. Stoiklarning fikricha, logotiplar yulduzlar harakatidan tortib, odamlarning harakatlarigacha borliqning barcha jabhalarini boshqargan.

Stoiklar uchun kosmosning oqilona tuzilishiga asoslangan axloqiy tamoyillar to'plami bo'lgan logos tabiiy huquqning asosi bo'lib xizmat qildi. Ularning fikricha, bu tamoyillar inson aqli uchun ochiqdir va ular fazilat va donolik bilan yashash uchun qo'llanma bo'lib xizmat qilishi mumkin. Stoiklarning tabiatga muvofiq yashash, axloqiy yuksaklikni tarbiyalash va taqdirni xotirjamlik bilan qabul qilishga urg'u berishlari tabiiy huquq haqidagi keyingi tushunchalarda chuqur aks-sado berdi.

Biroq tabiiy huquq nazariyasining eng ta'sirli dastlabki formulalaridan birini yaratgan Aristotel edi. Miloddan avvalgi 384-yilda Stagira shahrida tug'ilgan Aristotel antik falsafaning yuksak namoyandasi bo'lib, uning asarlari bugungi kungacha G'arb tafakkurini shakllantirmoqda. Aristotel o'zining axloqiy-siyosiy asarlarida, xususan, "Nikomax etikasi" va "Siyosat" asarlarida ezgulik mohiyatini, adolat tamoyillarini va boshqaruvning ideal shakllarini yoritib berdi.

Aristotelning tabiiy huquq tushunchasi uning koinot haqidagi teleologik nuqtayi nazariga asoslangan bo'lib, u hamma narsaning tabiiy maqsadi yoki ularga intilayotgan maqsadi bor, deb hisoblaydi. Aristotelning fikriga ko'ra, odamlar tabiatdan ongli yaratilgan bo'lib, bu ularni boshqa hayvonlardan ajratib turadi va ular eng yuqori xususiyatlaridan biri – eudaimonia, ya'ni gullab-yashnashga intilish imkonini beradi. Aristotelning ta'kidlashicha, tabiiy huquq tamoyillari insonning telos yoki tabiatdagi maqsadi, ya'ni aqlga muvofiq fazilatli hayot kechirishdir [9].

Aristotel uchun tabiiy huquq davlat tomonidan o'rnatilgan, o'zboshimchalik bilan belgilangan qoidalar to'plami emas, balki koinotning oqilona tartibini va inson tabiatining o'ziga xos imkoniyatlarini ifodalaydi. Jasorat, muloyimlik va adolat kabi fazilatlar tabiiy huquqning namoyon bo'lishi sifatida qaralib, odamlarni o'z teloslari-ni bajarish va eudaimoniyaga erishishga yo'naltiradi.

O'rta asrlar davri intellektual izlanish va ma'rifatning gullab-yashnagan davri bo'ldi, chunki nasroniy ilohiyotshunoslari va faylasuflari antik falsafa tushunchalarini xristian e'tiqodi ta'limotlari bilan uyg'unlashtirishga intilishdi. Ushbu tashabbusning boshida Dominikalik rohib va ilohiyotchi Tomas Akvinskiy edi, uning monumental asari "Summa Theologica" G'arb tafakkuridagi eng ta'sirli matnlardan biri hisoblanadi.

1225-yilda Italiyada tug'ilgan Akvinskiy yoshligida Dominikan ordeniga kirdi va o'z hayotini aql va e'tiqod orqali haqiqatga erishishga bag'ishladi. Xristian ilohiyotining va Aristotel falsafasining boy intellektual merosiga tayangan holda, Akvinskiy imon va aqlni, vahiy va falsafani uyg'unlashtiradigan keng qamrovli sintezni ishlab chiqishga harakat qildi [10].

Akvinskiyning "Summa Theologica" va boshqa asarlari falsafasining markazida tabiiy huquq tushunchasi yotadi. Aristotel tomonidan qo'yilgan asoslarga asoslanib, Akvinskiy tabiiy huquq insonning oqilona tabiatidan kelib chiqqan va inson aqli orqali kashf etilishi mumkin bo'lgan axloqiy tamoyillardan iborat ekanligini ta'kidlaydi.

Akvinskiy "Summa Theologica" asarida huquqning o'z mohiyatini o'rganishdan boshlab tabiiy huquq nazariyasi haqida tizimli ma'lumot beradi. U huquqning turli sohalari, jumladan, abadiy huquqni (olamni boshqaradigan ilohiy reja), ilohiy huquqni (muqaddas kitoblar orqali oshkor qilingan), tabiiy huquqni (aql orqali ma'lum bo'ladigan) va inson huquqini (inson hokimiyati tomonidan qabul qilingan) ajratadi.

Akvinskiy uchun tabiiy huquq abadiy huquqdan, ya'ni Xudoning olam uchun ilohiy rejasidan kelib chiqadi va Xudoning donoligi va ezguligini namoyon etadi. Tabiiy huquq insonning aql-idrok tabiatiga xos bo'lgan axloqiy tamoyillardan iborat bo'lib, umumiy farovonlikni ta'minlashga va odamlarni o'zlarining yakuniy maqsadi – Xudo bilan birlashish uchun yo'naltirishga qaratilgan.

Akvinskiyning tabiiy huquq nazariyasi axloq, siyosat va yurisprudensiyaga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Uning ta'kidlashicha, inson huquqlari tabiiy huquqlarga mos keladigan va umumiy manfaatni ta'minlovchi darajada qonuniydir. Qolaversa, Akvinskiy aql-idrok, adolat, matonat, bosqilik kabi fazilatlarining inson xulq-atvorini yo'naltirish va axloqiy yuksaklikni tarbiyalashda muhimligini ta'kidlaydi.

Akvinskiyning aqliy jasorati va ilohiy tushunchasi imon va aql o'rtasidagi tafovutni yo'q qilishga sodiqligidan dalolat beradi. Uning tabiiy huquq nazariyasining xristian ilohiyoti bilan sintezi G'arb tafakkuriga chuqur va doimiy ta'sir ko'rsatgan. Shuningdek, bugungi kundagi etika, huquq va boshqaruv haqidagi tushunchamizni shakllantirishga xizmat qildi. "Summa Theologica" sahifalarida Akvinskiy bizni insoniy aql va ilohiy hikmatning chuqurligini o'rganishga undaydi, bizni hayotimiz va dunyomizni boshqaradigan axloqiy tamoyillarni chuqurroq tushunishga yo'naltiradi.

Uyg'onish va Ma'rifat davrlari tabiiy huquq nazariyasi tarixida muhim burilish davri bo'ldi, chunki mutafakkirlar axloq, siyosat va boshqaruvning dunyoviy va oqilona asoslarini ishlab chiqishga intilishdi. Bu davrning eng ko'zga ko'ringan namoyandalari orasida Tomas Gobbs, Jon Lokk va Jan-Jak Russolar bo'lib, ularning har biri tabiiy huquq nazariyasining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan.

Tomas Gobbs (1588–1679) ingliz faylasufi bo'lib, uning asosiy asari "Leviafan" zamonaviy siyosiy nazariyaga asos solgan. "Leviafan" asarida Gobbs inson tabiatiga keskin pessimistik nuqtayi nazarni taqdim etib, tabiiy holatda, ya'ni jamiyatgacha bo'lgan mavjudlikning faraziy holatida, odamlar o'z manfaatlarini uchun tinimsiz intiladilar hamda mojaro-lar va zo'ravonliklarga moyil bo'ladilar deya izohlaydi. Gobbsning fikriga ko'ra, tabiiy huquq o'z-o'zini himoya qilishning asosiy huquqidan iborat bo'lib, u odamlar o'z hayotlarini saqlab qolish va o'zlarini zararlardan himoya

qilish uchun zarur bo'lgan hamma narsani qilish huquqiga ega ekanligini ta'kidlaydi [11].

Gobbsning tabiiy huquq tushunchasida ijtimoiy tartibni saqlash va "hammaga qarshi urush" holatining oldini olish uchun kuchli markaziy hokimiyat – Leviafan, ya'ni suveren o'rnatish kerakligi yoritilgan. Leviafanda shaxslar o'zlarining tabiiy huquqlarini tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash evaziga mutlaq hokimiyatni amalga oshiradigan suverenga topshiradilar. Gobbsning avtoritarizmi tanqidga uchragan bo'lsa-da, uning tabiiy huquq nazariyasi siyosiy falsafa va ijtimoiy shartnoma nazariyasining keyingi rivojlanishi uchun zamin yaratdi.

Jon Lokk (1632–1704) ingliz faylasufi va siyosiy nazariyotchisi bo'lib, uning asarlari liberal demokratiya va shaxs huquqlarining rivojlanishiga chuqur ta'sir ko'rsatgan. Lokk o'zining "Hukumat haqidagi ikki risola" asarida inson tabiatiga Gobbsga qaraganda ancha optimistik nuqtayi nazarni taqdim etadi, ya'ni odamlar inson tabiatiga xos bo'lgan va undan kelib chiqadigan hayot, erkinlik va mulk kabi tabiiy huquqlarga ega ekanligini ta'kidlaydi [12].

Lokkning fikricha, tabiiy huquq insonning o'z manfaatlarini ko'zlash va o'z vijdoniga ko'ra erkin yashash huquqiga ega ekanligini ta'kidlaydigan aqlning asosiy tamoyillaridan iborat. Lokkning tabiiy huquq nazariyasi uning boshqaruv nazariyasi uchun asos bo'lib xizmat qiladi, bunda shaxslar fuqarolik jamiyatini shakllantirish uchun ijtimoiy shartnoma tuzadilar va hukumat ularning tabiiy huquqlarini himoya qilish uchun mavjud. Bundan tashqari, Lokk diniy bag'rikenglik va davlat hokimiyatini cheklash muhimligini ta'kidlab, liberal demokratiyaning rivojlanishi va shaxs huquqlarini himoya qilish uchun zamin yaratadi.

Jan-Jak Russo (1712–1778) fransuz faylasufi bo'lib, asarlarida erkinlik, tenglik va demokratiya ruhida yozilgan. Russo o'zining "Ijtimoiy shartnoma" nomli asarida mavjud ijtimoiy va siyosiy institutlarni tanqid qila-

di va yanada tenglik va demokratik jamiyat haqidagi tasavvurni taklif qiladi. Russoning ta'kidlashicha, tabiiy huquq odamlarning umumiy irodasi – jamoaning umumiy manfaatlari va intilishlaridan iborat bo'lib, u huquqiy siyosiy hokimiyat uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Russoning fikricha, shaxslar haqiqiy erkinlik va tenglikka erishish uchun shaxsiy irodalarini umumiy irodaga topshirishlari kerak. Umumiy irodaning bu konsepsiyasi talqin va tanqidga uchradi, ba'zilar u avtoritarizmga va shaxsiy huquqlarning bostirilishiga olib kelishi mumkinligini ta'kidladi. Shunga qaramay, Russoning tabiiy huquq nazariyasi zamonaviy siyosiy tafakkurga chuqur ta'sir ko'rsatdi, demokratiya, tenglik va ijtimoiy adolat uchun harakatlarni ilhomlantirdi [13].

Tabiiy huquq nazariyasi bo'yicha zamonaviy fikrlar sezilarli darajada farqlanadi, bu uning doimiy dolzarbligini va ilhomlantirgan turli xil talqinlarni aks ettiradi.

Neotomizm. Bu fikr maktabi Foma Akvinskiyning g'oyalarini jonlantiradi, inson tabiati va ratsionalligiga asoslangan axloqiy fikrlashga tizimli yondashuvni ta'kidlaydi. Jak Maritain va Etyen Gilson kabi taniqli arboblardan zamonaviy axloqiy va siyosiy masalalarda tomistik tamoyillarni qo'llash orqali ushbu tiklanishga katta hissa qo'shdilar. Neotomizm, asosan katolik intellektual an'analarga xos bo'lib, analitik falsafa kabi boshqa falsafiy tizimlar bilan shug'ullanish orqali zamonaviy muammolarni hal qiladi [14].

Yangi tabiiy huquq nazariyasi. Germain Grisez va Jon Finnis kabi mutafakkirlar boshchiligidagi bu yondashuv dunyoviy va tizimli asosni taklif etadi. U amaliy aqlga va odamlar tabiiy ravishda izlayotgan "asosiy ne'matlar"ni aniqlashga urg'u beradi. Bu nazariya ba'zi bir an'anaviy tomistik qarashlardan, masalan, uchlarning iyerarxik tartibidan chiqib ketadi, buning o'rniga bir nechta tovarlarni teng ravishda taqib qilishni taklif qiladi. Tanqidchilarning ta'kidlashicha, bu talqin zamonaviy individualistik va huquqlarga asos-

langan istiqbollar bilan yanada yaqinroq moslashish orqali klassik tabiiy huquqning keng qamrovli axloqiy qarashlarini susaytiradi.

Zamonaviy tanqidlar. Tabiiy huquqning zamonaviy tanqidlari ko'pincha uning eskirgan metafizik taxminlarga tayanishi va dunyoviy dunyoqarashga mos kelishiga qaratiladi. Masalan, G.E. Murning "naturistik xato"ga qarshi argumenti axloqiy tamoyillarni bevosita tabiiy faktlardan olish mumkin degan fikrga qarshi chiqadi. Bundan tashqari, tanqidchilar tabiiy huquqning tabiatga teleologik nuqtayi nazardan asoslanishi evolyutsiya nazariyasi va zamonaviy ilmiy tushunchaga zid ekanligini ta'kidlaydilar.

Tabiiy huquq nazariyasi hozirgi kunga kelib barcha demokratik mamlakatlarning siyosiy va huquqiy hayotida ifodalanganligini ko'rish mumkin. O'zbekiston Respublikasining 1992-yilda qabul qilingan Konstitutsiyasi davlatning oliy qonuni bo'lib, mamlakat huquqiy va siyosiy tizimining asoslarini belgilab beradi. Tabiiy huquq nazariyasi O'zbekiston Konstitutsiyasiga ta'sir ko'rsatishi mumkinligini quyidagi asosiy fikrlardan bilib olishimiz mumkin.

1. *Asosiy huquq va erkinliklar.* Tabiiy huquq nazariyasi shaxsning ajralmas huquq va erkinliklariga urg'u beradi. O'zbekiston Konstitutsiyasida yashash huquqi, so'z erkinligi, qonun oldida tenglik kabi turli asosiy huquq va erkinliklar mustahkamlangan. Bu kabi ajralmas huquqlarni tan olish va himoya qilish orqali tabiiy huquq tamoyillarini aks ettirish mumkin.

2. *Xalqaro ta'sir.* Tabiiy huquq nazariyasi tarixan xalqaro inson huquqlari normalariga ta'sir ko'rsatgan. O'zbekiston inson huquqlari bo'yicha xalqaro shartnoma va konvensiyalarga qo'shilish orqali tabiiy huquq bilan bog'liq tamoyillarga sodiqligini aks ettiradi, shuningdek, bu huquqiy tizimdagi adolat va inson huquqlarining jahon standartlari bilan uyg'unligini ta'minlashga yordam beradi.

Tabiiy huquq nazariyasida markaziy o'rinni inson tabiati tushunchasi – inson

bo'lish nimani anglatishini belgilaydigan muhim xususiyatlar va qobiliyatlar tashkil etadi. Inson tabiatini tushunish insonning xulq-atvorini boshqaradigan axloqiy tamoyillarni tushuntirish va odamlarni axloqiy yuksaklikka yo'naltirish uchun juda muhimdir [15].

Tadqiqot natijalari tahlili

Tabiiy huquq tamoyillari boshqaruv va adolat uchun chuqur ta'sirga ega bo'lib, siyosiy hokimiyatning mohiyatini, davlat institutlarining qonuniyligini tushunish va ijtimoiy adolatga intilish uchun asos yaratadi. Ushbu qismda biz tabiiy huquq nazariyasi boshqaruv, adolat va davlatning umumiy farovonlikni ta'minlashdagi roli haqidagi zamonaviy munozaralarga qanday ta'sir ko'rsatishini yoritib beramiz.

Tabiiy huquq nazariyasining markazida qonuniylik tushunchasi, ya'ni siyosiy hokimiyat adolat tamoyillari va boshqariladiganlarning roziligidan kelib chiqadi degan g'oya yotadi. Tabiiy huquq nazariyotchilarining ta'kidlashicha, davlatlar tabiiy adolat tamoyillarini qo'llab-quvvatlash, inson huquqlarini himoya qilish va umumiy manfaatni ta'minlash uchun ma'naviy majburiyatlarga ega. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, davlat hokimiyatining qonuniyligi uning tabiiy huquq tamoyillariga rioya qilishi va barcha fuqarolar farovonligini oshirishga sodiqligiga bog'liqdir.

Bundan tashqari, tabiiy huquq nazariyasi boshqaruvning adolatsiz yoki zulmkor shakllarini tanqid qilish va siyosiy islohotlarni himoya qilish uchun asos yaratadi. Hukumatlar tabiiy adolat tamoyillarini qo'llab-quvvatlamasa yoki o'z fuqarolarining huquqlarini buzsa, tabiiy huquq nazariyasi shaxslar va jamoalarga javobgarlikni talab qilish va ma'naviy tomonlama shikoyat qilish huquqini beradi. Siyosiy qonuniylikni tabiiy huquqqa asoslash orqali jamiyatlar o'z fuqarolarining ehtiyojlari va intilishlariga javob beradigan hukumatlarni yaratishga intilishlarini ko'rishimiz mumkin.

Tabiiy huquq nazariyasi huquq ustuvorligi va inson huquqlarini himoya qilish ta-

moyillariga ham asos bo'ladi. Tabiiy huquq tarafdorlari huquqiy tizimlar hukmdorlarining o'zboshimchaliklari yoki ko'pchilikning injiqliklariga emas, balki umuminsoniy va o'zgarmas adolat tamoyillariga asoslanishi kerak, deb ta'kidlaydilar. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, huquq ustuvorligi ijtimoiy mavqe va siyosiy hokimiyatidan qat'i nazar, barcha shaxslarga nisbatan adolatli huquqlarning teng qo'llanishini nazarda tutadi.

Bundan tashqari, tabiiy huquq nazariyasi inson huquqlarining falsafiy asosini yaratadi, ular insonning oqilona tabiati va olamning axloqiy tartibidan kelib chiqadigan ajralmas huquqlar sifatida tushuniladi. Inson huquqlarini tabiiy huquqlarga asoslash orqali jamiyatlar irqi, dini va millatidan qat'i nazar, har bir shaxsning qadr-qimmati va avtonomiyasini himoya qilish uchun mustahkam axloqiy asos yaratishi mumkin.

Tabiiy huquq nazariyasi ijtimoiy adolatga intilish va umumiy manfaatni rag'batlantirishga katta e'tibor beradi. Tabiiy huquq nazariyotchilarining fikriga ko'ra, hukumatlar va institutlar adolat, mehr-shafqat va birdamlik tamoyillariga asoslangan jamiyatlarni yaratish uchun ma'naviy majburiyatlarga ega. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, ijtimoiy adolat tizimli tengsizliklarni bartaraf etish, kamsitishlarga qarshi kurashish va barcha shaxslarning hayotning asosiy ehtiyojlaridan foydalanish imkoniyatini ta'minlashni o'z ichiga oladi [16].

Bundan tashqari, tabiiy huquq nazariyasi umumiy farovonlikni ta'minlashda birdamlik va jamoaning muhimligini ta'kidlaydi. Jamiyatlar umumiy mas'uliyat va o'zaro yordam tuyg'usini rivojlantirish orqali dolzarb ijtimoiy muammolarni hal qilish va hamma uchun yanada adolatli va inklyuziv dunyo yaratish uchun birgalikda ishlashi mumkin. Shunday qilib, tabiiy huquq nazariyasi siyosiy qarorlarni qabul qilish va butun jamiyatni yaxshilashga qaratilgan boshqaruvning ustuvor yo'nalishlarini shakllantirish uchun axloqiy asos yaratadi.

Tabiiy huquq nazariyasi boshqaruv va adolat uchun keng qamrovli ta'sirga ega bo'lib, siyosiy hokimiyat tamoyillarini tushunish, inson huquqlarini himoya qilish va ijtimoiy adolatga intilish uchun mustahkam asosni taklif qiladi. Boshqaruvni tabiiy huquq tamoyillariga asoslash orqali jamiyatlar huquqiy, adolatli va fuqarolarning ehtiyojlariga javob beradigan hukumatlarni yaratishga intilishi mumkin. Bundan tashqari, tabiiy huquq tamoyillarini qabul qilgan holda, shaxslar va jamoalar hozirgi va kelajak avlodlar uchun yanada mehr-oqibatli, adolatli va gullab-yashnayotgan jamiyat qurish uchun birgalikda harakat qilishlari mumkin.

Konstitutsiyaviylik, davlat hokimiyatining konstitutsiya bilan chegaralanishi tamoyili va hukumat harakatlarining belgilangan huquqiy normalar va tartib-qoidalar asosida boshqarilishini ta'minlaydigan huquq ustuvorligi zamonaviy demokratik jamiyatlarda asosiy tushunchalardir. Tabiiy huquq nazariyasi konstitutsiyaviy qoidalarni talqin qilish va qo'llashda kerak bo'ladigan asosiy tamoyillarni tushunish imkoniyatini beradi. Ushbu qismda biz tabiiy huquq konstitutsiyaviylik va huquq ustuvorligiga qanday ta'sir ko'rsatishini va oqibatlarini o'rganamiz.

Konstitutsiyaviylik o'z mohiyatiga ko'ra davlat hokimiyati oliy qonun – konstitutsiya bilan cheklanishi kerak, degan g'oyani o'zida mujassam etgan bo'lib, u davlat tuzilmasini belgilab beradi, turli bo'g'inlarning vakolatlarini belgilaydi va shaxs huquqlarini himoya qiladi. Tabiiy huquq nuqtayi nazaridan konstitutsiyaviylik adolat, inson huquqlari va umumiy farovonlik tamoyillariga asoslanadi.

Tabiiy huquq nazariyasiga ko'ra ma'lum axloqiy tamoyillar tabiiy tartibga xosdir va inson aqli uchun ochiqdir. Ushbu tamoyillar hukumat harakatlarining qonuniyligini, qonunlar va siyosatning konstitutsiyaviyligini baholash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Konstitutsiyaviy qoidalar ana shu asosiy tamoyillardan kelib chiqqan holda talqin qilinishi, ularning tabiiy huquq asosini tashkil

etuvchi adolat va inson huquqlari tamoyillariga mos kelishini ta'minlashi kerak.

Huquq ustuvorligi – hukumat harakatlarning hukmdorlarning o'zboshimchaliklari yoki ko'pchilikning xohish-istaklari bilan emas, balki belgilangan huquqiy normalar va tartiblar asosida boshqarilishini ta'minlaydigan asosiy tamoyildir. Tabiiy huquq nuqtayi nazaridan, huquq ustuvorligi adolat va tenglik tamoyillariga asoslangan bo'lib, ular tabiiy tartibga xos bo'lgan va inson aqli uchun ochiqdir.

Konstitutsiyaviy talqin nuqtayi nazaridan huquq ustuvorligi konstitutsiyaviy normalarning izchil, oshkora va xolis talqin qilinishi va qo'llanishini talab qiladi. Tabiiy huquq tamoyillari konstitutsiyaviy huquq va majburiyatlarning mazmuni va ko'lamini belgilash, ularning adolatni ta'minlovchi va inson huquqlarini himoya qiladigan tarzda talqin etilishini ta'minlash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Tabiiy huquq nazariyasi konstitutsiyaviy talqin uchun muhim ahamiyatga ega, sudyalarning va huquqshunos olimlarning konstitutsiyaviy qoidalarni adolat va inson huquqlari tamoyillariga mos keladigan tarzda sharhlash va qo'llash harakatlariga rahbarlik qiladi. Konstitutsiyaviy qoidalarni sharhlashda sudyalarning faqat matn yoki asl niyatga e'tibor qaratish o'rniga, konstitutsiyani jonlantiradigan asosiy qadriyatlar va maqsadlarni hisobga olishlari kerak.

Bundan tashqari, tabiiy huquq nazariyasi konstitutsiyaviy talqinda raqobatdosh manfaatlar va qadriyatlarni muvozanatlash muhimligini ta'kidlaydi. Sudyalarning shaxsiy huquqlar manfaatlarini umumiy manfaatlar bilan solishtirishlari va konstitutsiyaviy qoidalarning qarama-qarshi talqinlarini jamiyatning barcha a'zolari uchun adolat va tenglikni ta'minlaydigan tarzda uyg'unlashtirishlari kerak.

Tabiiy huquq nazariyasi konstitutsiyaviylik, huquq ustuvorligi va ularning konstitutsiyaviy talqindagi oqibatlarini tushunish uchun qimmatli asos yaratadi. Konstitutsiyaviylik va

huquq ustuvorligini adolat, inson huquqlari va umumiy farovonlik tamoyillariga asoslangan holda, tabiiy huquq nazariyasi konstitutsiyaviy qoidalarni adolatni targ'ib qiluvchi, inson huquqlarini himoya qiladigan va tamoyillarni qo'llab-quvvatlaydigan tarzda qanday talqin qilish va qo'llash kerakligi haqida tushuncha beradi.

Huquq falsafasi bo'lgan huquqshunoslik huquqiy pozitivizm va tabiiy huquq nazariyasi o'rtasida huquqning tabiati, uning manbalari, uning axloq va adolat bilan aloqasi to'g'risida uzoq davom etgan munozaralar bilan ajralib turadi. Huquqiy pozitivizm da huquq – inson irodasi tomonidan yaratilgan ijtimoiy tuzilma ekanligi haqidagi g'oya hisoblanadi. Tabiiy huquq nazariyasida esa huquq – tabiiy tartibga xos bo'lgan obyektiv axloqiy tamoyillarga asoslanadigan g'oya sifatida talqin qilinadi. Ushbu qismda biz huquqiy pozitivizm va tabiiy huquq nazariyasining asosiy tamoyillarini va bu ikki nuqtayi nazar o'rtasidagi davom etayotgan munozaralarni ko'rib chiqamiz.

Huquqiy pozitivizm da qonunning haqiqiyliги axloqiy yoki tabiiy tamoyillarga emas, balki faqat ijtimoiy faktlarga, masalan, qonunchilik, sud qarorlari yoki ijtimoiy shartnomalarga asoslanishi ilgari suriladi. Huquqiy pozitivistlarning fikriga ko'ra, huquq inson hokimiyati tomonidan yaratilgan ijtimoiy fenomen bo'lib, uning qonuniyligi uning rasmiy qabul qilinishidan yoki huquq tizimi tomonidan tan olinishidan kelib chiqadi.

Huquqiy pozitivizmning markaziy tamoyillaridan biri huquq va axloq o'rtasida zaruriy bog'liqlik yo'qligini ta'kidlaydigan ajratish tezisidir. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, huquqiy normalar axloqiy tamoyillardan ajralib turadi va huquqning haqiqiyliги uning axloqiy fazilatlariga bog'liq emas. Shunday qilib, hatto adolatsiz yoki axloqsiz qonunlarga ham, agar ular qonuniy hukumat organlari tomonidan tegishli tarzda qabul qilinsa va tan olinsa, amal qilinadi [17].

Tabiiy huquq nazariyasida esa huquq tabiiy tartibga xos bo'lgan obyektiv axloqiy

tamoyillarga asoslanadi deb ta'kidlanadi. Tabiiy huquq nazariyotchilarining fikricha, adolatning umuminsoniy va o'zgarmas tamoyillari mavjud bo'lib, ular inson hokimiyatidan yuqori bo'lib, huquqiy normalarning haqiqiyligini baholash uchun asos bo'ladi. Bu tamoyillar inson aqli uchun ochiqdir va ularni oqilona fikrlash va falsafiy izlanishlar orqali aniqlash mumkin.

Tabiiy huquq nazariyasining markaziy tamoyillaridan biri huquq va axloq o'rtasida zaruriy bog'liqlik mavjudligi haqidagi g'oyadir. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, huquqiy normalar axloqiy tamoyillardan kelib chiqadi va huquqning qonuniyligi uning tabiiy huquq tamoyillariga mos kelishiga bog'liq. Shunday qilib, adolatsiz yoki axloqsiz huquqlar haqiqiy emas deb hisoblanadi va e'tiborga olinmaydi yoki ularga nisbatan alohida shaxslar va jamoalar tomonidan qarshilik ko'rsatilishi ham mumkin.

Huquqiy pozitivizm va tabiiy huquq nazariyasi o'rtasidagi munozaralar asrlar davomida davom etdi, har bir istiqbol tarafdorlari o'z pozitsiyalarini tanqid qilish va himoya qilishni taklif qilishdi. Huquqiy pozitivistlar fikricha, tabiiy huquq nazariyasi konseptual noaniqlik va me'yoriy noaniqlikdan aziyat chekadi. Chunki tabiiy huquq tamoyillarining mazmunida turli talqin va kelishmovchiliklar mavjud. Bundan tashqari, huquqiy pozitivistlarning ta'kidlashicha, tabiiy huquq nazariyasi huquqqa oid tavsifiy va me'yoriy da'volarni birlashtirish xavfini tug'diradi, bu esa qonuniy kuchning tabiati haqida chalkashlikka olib keladi.

Boshqa tomondan, tabiiy huquq nazariyotchilarining ta'kidlashicha, huquqiy pozitivizm huquqning axloqiy o'lchamini va uning adolat va umumiy manfaatni ta'minlashdagi rolini hisobga olmaydi. Ularning ta'kidlashicha, huquqiy pozitivizm huquqni axloqdan ajratish orqali adolatsiz yoki zolim qonunlarni qonuniylashtirish xavfini tug'diradi. Bundan tashqari, tabiiy huquq nazariyotchilarining ta'kidlashicha, huquqiy po-

zitivizm huquqiy majburiyatlarning me'yoriy kuchini yoki huquqning shaxslarning vijdonlari ustidan hokimiyatini yetarli darajada tushuntira olmaydi.

Huquqiy pozitivizm va tabiiy huquq nazariyasi o'rtasidagi bahslar asosan huquqning tabiati, uning manbalari hamda uning axloq va adolat bilan aloqasi haqidagi fundamental kelishmovchiliklar haqida bo'ladi. Huquqiy pozitivizm huquqning ijtimoiy qurilishi va uning axloqdan ajralishini ta'kidlasa, tabiiy huquq nazariyasi esa huquq tabiiy tartiblariga xos bo'lgan obyektiv axloqiy tamoyillarga asoslanishini ifodalaydi. Ushbu munozaralar ta'sirida zamonaviy huquqshunoslik yanada rivojlanmoqda.

Xulosalar

Tabiiy huquq nazariyasi haqidagi zamonaviy xulosalar ko'pincha axloqiy fikrdagi yutuqlarni ham, an'anaviy talqinlarni tanqid qilishni ham aks ettiradi.

Inson huquqlari bilan integratsiya. Ko'pgina zamonaviy mutafakkirlar tabiiy huquq nazariyasini zamonaviy inson huquqlari nutqi bilan birlashtiradi. Ular tabiiy huquq inson huquqlari uchun ma'naviy asos bo'lishi mumkinligini, bu huquqlar umuminsoniy tabiat va aqlga asoslanganligini ta'kidlaydilar.

Universalizmni qayta baholash. An'anaviy tabiiy huquq nazariyasi ko'pincha qat'iy inson tabiatiga asoslangan universal axloqiy tamoyillarni o'z ichiga oladi. Zamonaviy tanqidchilar madaniy va axloqiy plyuralizmga urg'u berib, bu taxminni shubha ostiga qo'yadi. Ba'zi zamonaviy nazariyotchilar universal axloqiy me'yorlarning ba'zi shakllarini saqlab qolgan holda turli xil axloqiy nuqtayi nazarlarni o'z ichiga olgan yanada moslashuvchan talqinni ishlab chiqdilar.

Empirik va ilmiy tushunchalar. Psixologiya, biologiya va ijtimoiy fanlardagi yutuqlar tabiiy huquq nazariyasiga ta'sir ko'rsatdi. Ba'zi zamonaviy tarafdorlar tabiiy huquq tamoyillarini inson tabiati va farovonligi haqidagi ilmiy tushunchalar bilan uyg'unlashtirishga

intilishadi. Misol uchun, ular tabiiy qonun insonning gullab-yashnashi va tabiat dunyosi haqida bilgan narsalarimizdan ma'lum bo'lishi kerak, deb ta'kidlashlari mumkin.

Amaliy mulohazalarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, zamonaviy talqinlarda ko'pincha

mavhum tamoyillardan ko'ra amaliy fikrlash va axloqiy mulohazaga urg'u beriladi.

Bu odamlar oldindan belgilangan qoidalariga tayanmasdan, murakkab axloqiy vaziyatlarni boshqarishda aql bilan yondashishlari mumkinligiga qaratilgan.

REFERENCES

1. Austin J. *The Province of Jurisprudence Determined*. Cambridge University Press, 1995.
2. Grotius H. *Dutch statesman and scholar*. Britannica, 2023.
3. Aristotle. *Nicomachean Ethics*. Cambridge University Press, 2000.
4. Thomas A. *Summa Theologica*. New York. English Dominican Fathers, 1981.
5. John Finnis. *Natural Law and Natural Rights*. Oxford, Clarendon Press, 1980.
6. Zimmermann J.H. *A Very Short Introduction*. Oxford University Press, 2015, p. 2.
7. Chad H. *Daoism*. Zalta. Edward N. (Ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2020.
8. Sellars J. *Stoicism*, 2006, 32, p.
9. Jonathan B. (Ed.), *The Complete Works of Aristotle*. The Revised Oxford Translation. Princeton: Princeton University Press, 1984.
10. Omnia O. *Complete Works*, Leonine Commission, S. Thomae Aquinatis Doctoris Angelici. Opera Omnia. Iussu Leonis XIII, P.M. edita, Rome, Vatican Polyglot Press, 1882.
11. Leviathan T.H., Curley E. (Eds.), Hackett, Indianapolis, 1994.
12. Laslett P. (Ed.), *Two Treatises of Government*. Cambridge University Press, 1988.
13. Gourevitch V. *Rousseau. The Social Contract and Other Later Political Writings*. Cambridge UP, 1997.
14. McNerny R. *The Very Rich Hours of Jacques Maritain: A Spiritual Life*, University of Notre Dame Press, 2003.
15. Bentham J. *Of Laws*. In General J. Bentham. *The Principles of Morals and Legislation*. Hafner Press, 1948. London Athlone Press, 1970.
16. Fuller L.L. *The Morality of Law*. Revised ed. New Haven, Yale University Press, 1964.
17. George R.P. *Natural Law and Positive Law*. In R. George. *The Autonomy of Law*, pp. 321–334.